

Herredagen 1527

Problemer omkring værnebrev og deres retlige status i forbindelse med den på herredagen konstituerede kirkepolitik

Af Ole Peter Grell

De retlige konsekvenser for det kirkelige område af den herredag, der trådte sammen i Odense omkring den 12. august 1527¹, har været et stadigt tilbagevendende diskussionsemne i dansk reformationshistorie².

Paludan-Müller afliver Fr. Münters toleranceedikt

Den første, der for alvor tog dette emne op til en kritisk bedømmelse, var C. Paludan-Müller. I den af ham i 1857 publicerede artikel om de to Odenseherredage 1526 og 1527³, tog han særligt i artiklens første afsnit den da eksisterende opfattelse op til nøje revision⁴.

Elegant påviser han i dette afsnit, hvorledes kirkehistorikeren, biskop Fr. Münters konstruktion af et toleranceedikt i fire punkter 1) Fuld trosfrihed for alle, 2) Kongeligt værn for såvel katolikker som lutheranere, 3) Ophævelse af cølibatet og tilladelse til at forlade klostrene, 4) Overdragelse af bispekonfirmatsen til kongen, i kildemæssig henseende savnede ethvert grundlag⁵. Som den egentlige

[1] *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1847. p. 120.

[2] Fr. Münter: *Den danske Reformationshistorie*, I. Kbh. 1802. Paludan-Müller: *Herredagene i Odense 1526 og 1527*. Kgl. Vidensk. Selsk. Skrifter V. Rk. Hist. og Philos. Afd. 2B. Kbh. 1857. J. Oskar Andersen: – Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie? Festskrift til Kristian Erslev fra danske Historikere. Den 28. dec. 1927. E. Sjøberg: *Odenseprivilegiet af 1527*. Hist. Tidsskr. 12. Rk. bd. 2. 1967. S. W. Scharling: *Frederik I.'s Kirkepolitik*. Kirkehist. Saml. 1974.

[3] Paludan-Müller: *Anf. arb.*

[4] Paludan-Müller: *Anf. arb.* p. 239-265.

[5] Fr. Münter: *Anf. arb.* p. 495ff. Paludan-Müller: *Anf. arb.* 245f.

ophavsmand til ideen om et toleranceedikt peger Paludan-Müller på Hvidtfeldt⁶. Hos Hvidtfeldt er der dog ikke tale om et egentligt fire-punkts program, men om enkeltstående oplysninger, hvortil der så er knyttet ord som »konstitueret« og »mandat« etc..

Endelig fremhæver Paludan-Müller det som en mulighed, at Hvidtfeldt har sine ikke helt præcise oplysninger om et toleranceedikt fra den ikke altid pålidelige Hans Svaning⁷.

Paludan-Müller afviser i sit tredje og afsluttende kapitel, at et toleranceedikt kan have eksisteret side om side med recessen af 20. august 1527, der netop bekræftede den biskoppelige jurisdiktion: »Det var denne Reces, og ikke foruden den tillige en Constitution eller et Mandat om Samvittighedsfrihed, Coelibatets og Munkeløfternes Ophævelse, eller om at Prælaterne herefter skulle tage Confirmationen af Kongen, der blev Frugten af Odense Herredag 1527«⁸. Denne bekræftelse af den biskoppelige jurisdiktion skete imidlertid ikke, hvilket Paludan-Müller heller ikke er blind for, uden visse indskrænkninger af økonomisk karakter. Blandt andet blev fuld tiende ikke ubetinget indført, idet der indføjedes en undtagelsesparagraf, der gav almuen mulighed for istedet at betale i overensstemmelse med gammel sædvane⁹. Ligeledes gør Paludan-Müller også opmærksom på, at biskopperne mistede sagefald af kronens, adelens og lægmænds bønder og tjenere samt den væsentlige nyskabelse i form af en kongelig appeldomstol for lægmænd, der er blevet dømt ved gejstlig domstol¹⁰.

Paludan-Müller ledte også forgæves i den samtidige litteratur efter oplysninger, der kunne falsificere hans egen tese og give belæg for Hvidtfeldts oplysninger om en form for tolerancelovgivning¹¹. Kun ét sted, og det hos Poul Helgesen i hans »Skibykrønike«, fandt Paludan-

[6] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 245. A. Hvidtfeldt: *Danmarckis Rigis Krønike*, 2. Tom. p. 1301-1302 (Kbh. 1652). Hvidtfeldts oplysninger er så via nordmanden Cort Aslak i *Oratio theologico-historica* (Hafniæ 1621) og E. Pontoppidan i *Annales Ecclesiæ Danicæ Diplomatici*, 2. Tom. (Kbh. 1744) og af Fr. Münter blevet sammenredigeret til det omtalte 4-punkts toleranceedikt.

[7] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 248.

[8] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 312. .

[9] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 312-14.

[10] Som note 9.

[11] *Skrifter af Paulus Helie VI*, p. 111f. udg. ved M. Kristensen og N. K. Andersen. Kbh. 1947.

Müller noget, der lignede et indicium for et toleranceedikts eksistens¹². Blandt andet mener han, at der her kan være tale om en af Hvidtfeldts kilder¹³. Alligevel afviser han »Skibykrønikens« udsagn. Denne forkastelse af »Skibykrøniken« som pålidelig kilde, bygger han dels på manglende tillid til Poul Helgesens hukommelse og dels på en generel mistillid til hans person¹⁴. Tilbage bliver der for Paludan-Müller kun recessen af 20. august med dens bekræftigelse af bispens jurisdiktion – med det forbehold, der ligger i den kongelige appeldomstol og de økonomiske fordele, kirken måtte give afkald på¹⁵.

J. Oskar Andersens toleranceedikt

I 1927 imødegik J. Oskar Andersen i festskrift til Kr. Erslev Paludan-Müllers synspunkt¹⁶. Han gør heri opmærksom på, at den sidste del af Paludan-Müllers argumentationskæde, at et toleranceedikt i forbindelse med herredagen 1527 hverken kan påvises i de religiøse skrifter eller i de efterfølgende dokumenter, for den overvejende del bygger på en slutning *e silentio*¹⁷.

Han finder Paludan-Müllers psykologisk funderede afvisning af Poul Helgesens optegnelser uacceptabel. Det kan ifølge hans opfattelse ikke være rimeligt, at Poul Helgesen, der selv havde deltaget i herredagen 1526, kunne forveksle den med herredagen 1527. Han konkluderer derefter: »Overhovedet optræder Paludan-Müller stærkt »dekreterende« i sin behandling af »Skibykrønikens« tekst«¹⁸.

J. Oskar Andersen mener, at det omtalte stykke af »Skibykrøniken«, i særlig grad udtrykket »littere quedam decretales«¹⁹, skal tolkes sådan, at der på herredagen 1527 skulle være udstedt et eller flere breve af generelt indhold, og at disse ikke qua ordvalget kan have været kongelige værnebrev, men noget helt anderledes betydningsfuldt i form af en slags edikt eller recess²⁰.

Af større betydning er det dog, at det lykkedes for J. Oskar

[12] Skrifter af Paulus Helie VI, p. 111f.

[13] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 258ff.

[14] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 258f.

[15] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 312-14.

[16] J. O. Andersen: Anf. arb.

[17] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 235-37.

[18] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 241.

[19] Skrifter af Paulus Helie VI, p. 111-112.

[20] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 240f.

Andersen at inddrage nyt kildemateriale i debatten. Det drejer sig i første række om de to skrifter af Malmøreformatoren Peder Laurensen, nemlig Malmøberetningen fra 1530 og En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter fra 1533²¹.

Det vil være rimeligt her at fremhæve de to hos J. Oskar Andersen omtalte kildesteder, da de spiller en væsentlig rolle i hans argumentation for eksistensen af et toleranceedikt baseret på et nyt grundlag. I Malmøberetningen fra 1530, der blev til som en følge af, at prædikanterne var indstævnedes af kong Frederik til herredagen i København for med Den hellige Skrift at »bestå og forsvare« deres prædiken og lærdom²², siger prædikanterne i deres andet klagemål over prælaterne: »Men the (d. e. bisperne) ey heller til skicke christelige lærde predickere og sogneprester i theris stigt, som theris embede tilburde, oc the selff haffue bepligtet thennom effter eders naadis K. M. Recess oc mandatt«²³.

I skriftet fra 1533, der vender sig mod nogle af Børglumbispen nyligt udgivne statutter, der påbød præsterne at udlægge evangeliet efter kirkefædrene og ikke prædike uden biskoppernes tilladelse: »Det er oc mod kon. Mtt. recess og privilegium, som han haffuer giord og giffuet i Othensse herredag«²⁴.

J. Oskar Andersen betoner udtrykkene »reces og privilegium« og »reces og mandat« og bortforklarer disse udtryks forbindelse med kongens person, således at de for ham peger på, at der i Odense blev udstedt et toleranceedikt i en eller anden form. Til yderligere belæg for sin opfattelse anfører J. Oskar Andersen nogle udtalelser i Poul Helgesens skrift »Suar til Kong Gøstaff«, hvis titel viser hen til nogle spørgsmål vedrørende tro og lære, som Gustav Vasa i november 1526 havde tilsendt flere af de betydende svenske teologer. Når Poul Helgesen skriver, at ingen giver agt på kirkens band, og at prælaterne nu ikke må bruge deres »gamle ret«, så kan han næppe, som J. Oskar Andersen mener, sigte til nogen bestemmelse udstedt på herredagen i Odense i 1527. Dette ses af, at i forordet, der er dateret København

[21] Malmøberetningen om herredagen 1530. Udg. af H. Fr. Rørdam. Kbh. 1889. En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter (1533). Udg. af H. Fr. Rørdam. Kbh. 1890. Ligeledes bør også den såkaldte Viborgberetning, udg. af H. Fr. Rørdam. Kbh. 1885, medtages.

[22] Malmøberetningen, p. 63.

[23] Malmøberetningen, p. 56 og Viborgberetningen, p. 21.

[24] En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter, p. 38.

1527, og »svaret« til Gustav Vasa som helhed fremgår det, at Poul Helgesen endnu ikke kan have kendt den svenske teolog Olaus Petris svar til kong Gustav, udgivet den 14. maj 1527 eller beslutningerne på Västerås-rigsdagen i juni 1527²⁵. Disse overvejelser over kirkens

[25] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 248f. og Skrifter af Paulus Helie II, p. 213. Åge Jepsen Sparres brev af 21. nov. 1528 lader sig næppe heller anvende som argument for denne opfattelse af 1527-herredagen efter Gösta Johannessons omdatering af de to Malmø-prædikanter Claus Mortensen og Hans Spandemagers Haderslevophold. Se J. O. Andersen: Anf. arb. p. 261f. og G. Johannesson: Den skånska kyrkan och reformationen. Lund 1947. p. 164 og Ekskurs II.

Johannessons datering er dog ikke blevet uimodsagt (Kaj Mogensen: Malmømmessen. Reformationen i Norden. p. 198ff. (ed. Carl-Gustaf Andrén. Lund 1973)). Kaj Mogensen har forsøgt at tilbageføre dateringen af Claus Mortensens og Hans Spandemagers Haderslevophold til 1527, hvilket dog forekommer lidet overbevisende. Mogensens opfattelse af Åge Sparres brev til Malmøs magistrat af 21. nov. 1528, som værende helt uden truende momenter, kan ikke være rigtig. »Der er ikke spor i brevet af, at biskoppen har kirkelige eller verdslige straffe i baghånden« (p. 198 i anf. arb.). Vender vi os til Aage Sparres brev, kan vi f. eks. læse følgende: »Kiære Venner, maae I vide, at vi komme nu hid til byen med nogle gode Mænd, af Rigens Raad, af vort hederlige Lunde Capittel, og andre gode lærde Mænd, og forfarne uthi then hellige Skrift, at vilde handlit og aflagt de mange greselige Vildfarilser mod Gud« (Dsk. Mag. III, p. 236). For mig at se har dette opbud af nogle af rigets daværende mægtigste mænd taget sig overordentlig truende ud, hvilket yderligere understreges længere nede i brevet, efter at de to prædikanters lærepunkter er opregnede: »Hvilcke Artikle og puncter vi hafde udi act, obenbare oc udi mange Dannemends Nerverelse, at forklare aldeles ketterlige at vere, dersom samme Kættere mødt hafde, som vi formodit«. (Dsk. Mag. III, p. 238). Der kan ikke være tvivl om, at der her var lagt op til en kætterisag efter tysk forbillede, med såvel gejstlig som verdslig øvrighed så fyldigt repræsenteret.

På samme måde kan det af Kaj Mogensen anførte kildebelæg fra »Skibykrøniken« ikke stå alene (K. Mogensen: Anf. arb. p. 199): »Helie skriver, at Laurensen og Vormordsen kom til Malmø, fordi Claus Mortensen ikke var istand til at klare sig mod den katolske biskops lærdom« (K. Mogensen: Anf. arb. p. 199) (»Skibykrøniken« udg. v. A. Heise. Kbh. 1967. p. 125). Dette skulle da ifølge Mogensen vise, at de to reformatorer endnu var i byen, da Frans Vormordsen og Peder Laurensen først på året 1529 kom til Malmø.

Læser man grundigere i »Skibykrøniken« vil man se, at en omdatering i forhold til G. Johannesson ikke kan etableres på dette grundlag. (»Skibykrøniken«, p. 121): »I året 1528 efter verdensforløsningen faldt næsten hele Malmø fra Kirkens enhed under ledelse af en prædikant ved navn Klavs Tøndebinder,«. Altså må Claus Mortensen have opholdt sig i Malmø i 1528 og kan derfor ikke være i Haderslev på dette tidspunkt, hvilket måtte være en betingelse, om man vil søge at

situation har formentlig gået på de tyske eller eventuelt de holstenske tilstande.

Til yderligere belæg for sin opfattelse fremkommer J. Oskar Andersen med en nytolkning af den passus i recessen af 20. august, som Paludan-Müller havde opfattet som en appeldomstol for verdslige, der var utilfredse med sagsbehandlingen ved de gejstlige domstole²⁶. Som i »Skibykrønikens« tilfælde koncentrerer J. Oskar Andersen sig igen om et begrænset tekstudsnit, i dette tilfælde slår han ned på formuleringen »skikke derover«²⁷. Ud fra en række samtidige eksempler mener J. Oskar Andersen ikke, at det ovennævnte udtryk kan betyde dømme som appeldomstol, men derimod skal læses som »fastslå en ny ordning«²⁸. Denne ordning skulle da ifølge J. Oskar Andersen være blevet til i dagene efter 20. august i form af følgende tre-punkts program: 1) Bisperne skulle overalt, hvor det tiltrængtes, beskikke præster, der kunne prædike Det hellige Evangelium, 2) Fuld prædikefrihed – dog i overensstemmelse med Skriftens ord og med ansvar overfor konge og rigsråd, 3) Tilladelse til at udtræde af klostrene og gifte sig²⁹.

opretholde den før G. Johannessons indsats anerkendte datering, da Claus Mortensen som bekendt først kom til Malmø den 29. maj 1527 og inden sin fordrivelse skal have prædikeret i adskillige kirker. (Krøniken om Gråbrødrenes Fordrivelse fra deres Klostre i Danmark. Oversat af H. Heilesen. Munksgård 1967, p. 37f.).

Længere fremme i »Skibykrøniken« fremgår det, at det af Mogensen citerede, polemiske indlæg mod Claus Mortensen og Hans Spandemager ikke er anvendeligt i forbindelse med en tidsfæstning af deres Haderslevophold. Det hedder nemlig om den tidligere karmelittermunk Frans Vormorsen: »I begyndelsen lod det nemlig, som om han ville mildne og rette de misbrug, der ved *de tidligere prædikanter* skamløse eller ukloge adfærd havde indsnæget sig i Malmø-kirken, og det i overensstemmelse med Kirkens læresætninger«. (»Skibykrøniken«, p. 126 – fremhævet af undertegnede).

[26] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 314.

[27] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 252. Frederik den Førstes danske Registranter, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879. p. 134.

[28] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 253.

[29] J. O. Andersen bygger sit konstruerede tre punkts toleranceedikt udstedt af rigsråd og konge i fællesskab på følgende materiale: Punkt 1) Rigsrådets svar på kongens indlæg under herredagsforhandlingerne, Nye dsk. Mag. bd. 5, p. 303 og Malmøberetningen, p. 56. Punkt 2) En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter, p. 38. Punkt 3) Skrifter af Paulus Helie VI, p. 111 og kong Frederiks andet indlæg under herredagsforhandlingerne, Paludan-Müller: Anf. arb. p. 325.

Sjøbergs generelle, kongelige privilegie/værnebrev

I 1967 tog E. Sjøberg igen herredagen op til diskussion i en artikel i Historisk Tidsskrift³⁰. Sjøberg stiller sig tvivlende overfor J. Oskar Andersens resultat fra 1927. Specielt tvivler han på rigtigheden af den gamle Hvidtfeldt tradition, der atter var dukket op i form af det af J. Oskar Andersen opstillede toleranceedikt. Han er på den anden side heller ikke i tvivl om, at der under herredagen 1527 udfærdigedes nogle bestemmelser om religionsforholdene. Selv udtrykker han det således: »At der i 1527 i forbindelse med herredagen må være blevet udfærdiget visse religionsbestemmelser, synes hævet over enhver tvivl; men det forekommer mig, at spørgsmålet om disses form – om de optoges i en reces, så at der altså vedtoges to recesser på dette møde, eller om de fandtes i et generelt kongeligt værnebrev – er mindre tilfredsstillende besvaret af J. Oskar Andersen«³¹.

Sjøbergs artikel falder i to afsnit. Det første og så langt det største behandler J. Oskar Andersens resultater³². Det andet, der er på tre sider, er en nykonstruktion af et kongeligt privilegie/værnebrev på fire punkter³³.

På de første sider af artiklen forkaster Sjøberg J. Oskar Andersens tolkning af »Skibykrønikens« meddelelse om »littere quedam decretales«, som værende noget andet og mere betydningsfuldt end et værnebrev. Sjøberg mener, at den af J. Oskar Andersen anvendte parallel (de autoritative kirkeretslige afgørelser af paverne = decretalerne³⁴) burde have fået ham til at indse, »at Poul Helgesen, den lærde munk, netop anvender dette ord for at understrege det egenmægtige og autoritative ved brevudstedelsen«³⁵.

Dernæst går Sjøberg over til at se på de af J. Oskar Andersen fremdragne kilder³⁶. I modsætning til J. Oskar Andersen, der jo lagde vægten på formuleringerne »reces« og »mandat«, holder Sjøberg i begge tilfælde fast ved, at der er tale om *kongens* reces og privilegium³⁷.

[30] Sjøberg: Anf. arb. p. 337-360.

[31] Sjøberg: Anf. arb. p. 342.

[32] Sjøberg: Anf. arb. p. 337-358.

[33] Sjøberg: Anf. arb. p. 358-360.

[34] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 241.

[35] Sjøberg: Anf. arb. p. 346.

[36] Sjøberg: Anf. arb. p. 346-347.

[37] Sjøberg: Anf. arb. p. 347.

Sluttelig behandles det stykke af recessen af 20. august, som Paludan-Müller opfattede som en appeldomstol bestående af konge og råd³⁸, og som J. Oskar Andersen anså for en »løfteparagraf«³⁹. Sjøberg afviser først ved hjælp af en række samtidige eksempler J. Oskar Andersens specielle fortolkning af den omtalte passage. Dernæst imødegår han Paludan-Müllers forståelse af appeldomstolen⁴⁰: »Artiklen stadfæster privilegium fori, blot med den klausul, at hvis lægmand ikke kunne komme til sin ret ved en kirkelig domstol, kunne han »skyde« sig ind for konge og råd. Det første er reglen, det sidste undtagelsen«⁴¹.

Konklusionen bliver naturligvis, at de privilegier eller befalinger, der udgik fra Odense-herredagen, alene skyldtes Frederik I.⁴².

På de sidste tre sider forsøger Sjøberg ud fra første del af artiklen at genskabe det privilegie/værnebrev, som han mener, Frederik I. udstedte i forbindelse med Odense-herredagen i august 1527. Han når frem til, at der må have været tale om fire punkter. De første tre led er identiske med de af J. Oskar Andersen opstillede og bygger på samme kildegrundlag⁴³. Det fjerde, som giver prædikanterne beskyttelse mod voldelige overgreb, er derimod Sjøbergs egen konstruktion⁴⁴.

Scharlings generelle, kongelige privilegie/værnebrev

S. W. Scharling fornyede i 1974 debatten med sit indlæg om Frederik I.'s kirkepolitik⁴⁵. I lighed med de øvrige henter han sit skyts fra Poul Helgesens »Skibykrønike« og fra Peder Laurensen (han benytter dog kun »En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter«)⁴⁶.

Scharling fæster i særlig grad lid til Poul Helgesen. »Da Helgesen var vel informeret om, hvad der foregik på herredagen, må der tillægges hans vidnesbyrd stor vægt«⁴⁷. På lignende vis erindrer han læseren om, at skriftets polemiske karakter til trods, skrev Poul Helgesen for sin

[38] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 314.

[39] J. O. Andersen: Anf. arb. p. 252f.

[40] Sjøberg: Anf. arb. p. 356.

[41] Sjøberg: Anf. arb. p. 357-58.

[42] Sjøberg: Anf. arb. p. 358.

[43] Sjøberg: Anf. arb. p. 358.

[44] Sjøberg: Anf. arb. p. 358-59.

[45] Scharling: Anf. arb. p. 40-88.

[46] Scharling: Anf. arb. p. 55.

[47] Scharling: Anf. arb. p. 54.

egen tid, hvilket underbygger hans troværdighed. »Altså må vi på Helgesens autoritet fastslå, at kongen i løbet af herredagen i 1527 udsteder et eller flere breve, der giver munkene ret til frit at forlade klostrene og gifte sig under henvisning til den protestantiske lære«⁴⁸.

Oplysningerne i Peder Lauretsens ovenfor anførte skrift fæster Scharling imidlertid ikke lid til. Han mener, at Lauretsens meddelelse skal opfattes som om, der blev udstedt en retsgyldig reces under herredagen af cirka samme indhold som den overleverede Købstadsordinans fra 1530⁴⁹. Alene dette umuliggør, at noget sådant skulle være sket i 1527 – særlig da Scharling senere i artiklen påviser, at Købstadsordinansen fik lovkraft⁵⁰. Desuden stiller netop denne tolkning Lauretsens udsagn overfor Poul Helgesens, hvilket implicerer – qua Scharlings opfattelse af Poul Helgesen som pålidelig kilde, at Lauretsen må være en ditto upålidelig (iøvrigt uden yderligere argumentation)⁵¹.

Af toleranceediktet bliver der for Scharling kun det almindelige værnebrev, Helgesen omtaler, tilbage, og som har givet munkene tilladelse til at forlade klostrene og gifte sig⁵². Scharling påpeger udmærket, hvorledes såvel Sjøbergs som J. Oskar Andersens rekonstruktioner hviler på udtalelser under herredagsforhandlingerne, og »at man ikke fra en bemærkning i et forhandlingsforløb kan slutte til, at den er blevet til lov«⁵³.

Endelig fremhæver Scharling som noget nyt, at Hvidtfeldts henlæggelse af beslutningen om, at de almindelige betalinger til Rom i forbindelse med bispekonfirmationen skulle ophøre fra og med herredagen 1527, skulle være korrekt⁵⁴. Ud fra særlig Joakim Rønnows forpligtelsesbrev viser han, at de penge, der tidligere gik til Rom, nu

[48] Scharling: Anf. arb. p. 54.

[49] Dsk. Mag. 4. Rk. VI, p. 36-41.

[50] Scharling: Anf. arb. p. 82f.

[51] Scharling: Anf. arb. p. 55.

[52] Scharling: Anf. arb. p. 58.

[53] Scharling: Anf. arb. p. 57.

[54] Hvidtfeldt: Danmarckis Rigis Krønike, 2. Tom. p. 1302. Det var Paludan-Müller, der først blev opmærksom på disse forhandlinger om betalingerne til Rom, men han henlagde beslutningen til herredagen 1526, jf. omtalen i de overleverede herredagsforhandlinger. Se Nye dsk. Mag. bd. 5, p. 104, 117 og 208. Se også Paludan-Müller: Anf. arb. p. 291-295, således også Lindhardt i DDKH. III, p. 302-04.

skal gå i kongens lomme under henvisning til en herredagsbeslutning fra Odense 1527. Imidlertid forekommer argumentationen at være langt fra pålidelig⁵⁵.

Tabte kildedokumenter og overleverede kildeudsagn

Ser man lige bort fra Paludan-Müller, der helt forkaster traditionen fra Hvidtfeldt om et toleranceedikt enten vedtaget af konge og råd i fællesskab eller udstedt egenmægtigt af kongen, så gælder for alle øvrige opfattelser, at de alle forsøger at rekonstruere et nu tabt

[55] Scharling: Anf. arb. p. 59. Scharling kasserer her den traditionelle opfattelse uden at referere den, hvorpå han istedet laver en tilbageslutning til en endelig rigsrådsvedtagelse i forbindelse med herredagen 1527, hvor sagen ikke er omtalt i de bevarede aktstykker. Han anfører tre argumenter: 1) Rønnows forpligtelsesbrev af 24. juni 1529. 2) Knud Gyldenstjernes forpligtelsesbrev af 6. januar 1527. 3) Frederik I.'s brev til kapitlet i Roskilde i Anders Gyldenstjerne-sagen, dateret Rugaard 10. aug. 1527. Se Scharling, p. 58-59, jfr. 66-67.

Ad 1) Rønnows brev henlægger ikke, som Scharling anfører (p. 58), beslutningen til »sidste herredag i Odense«, men til »den forledne almynduge Herredag, som var holden udi Vor Stad Otthens« (H. Knudsen: Joachim Rønnow, udvalgt Biskop til Roskilde. Kbh. 1840, p. 33, jfr. Paludan-Müller: Anf. arb. p. 293.). Der kan dermed lige så godt være tale om 1526 som 1527. »Sidste« ville i datidens sprogbrug have været »næst forledne« – som der står i Knud Gyldenstjernes forpligtelsesbrev (Fr. Münter: Anf. arb. p. 541-43.).

Ad 2) At det er Frederik I, der i Knud Gyldenstjernes brev tager endelig bestemmelse om, at pengene skal blive i landet, viser kun, at det er tvivlsomt om en endelig lovlig beslutning i sagen forelå på herredagen 1526. Under alle omstændigheder kan fraværet af en endelig beslutning i januar 1527 ikke i sig selv støtte antagelsen af, at en sådan skulle være truffet i august 1527 (Fr. Münter: Anf. arb. p. 541-43).

Ad 3) Scharlings spekulative konstruktioner i forbindelse med Rugaard-brevet, særlig vedrørende et eventuelt »formøde« på Rugaard forud for selve herredagen, må falde helt til jorden, hvis man undersøger Frederik I.'s rejserute til herredagen i Odense: 6. aug. 1527 er han i Flensborg – 10. aug. er han på Rugaard – og fra og med den 12. aug. vides han at have været i Odense, hvor han opholder sig til ihvert tilfælde 23. aug. (jfr. Annaler for Nord. Oldkynd. og Hist. 1847, p. 120 og Paludan-Müller: Anf. arb. p. 299.). Det ville umiddelbart forekomme uforståeligt først at lade rigsrådet drage ud til Rugaard for at afbryde forbindelsen mellem den danske kirke og Rom – for derefter at ride i galop tilbage til Odense for at åbne herredagen. Rugaard-brevet taler snarere for, at dette spørgsmål var afgjort inden herredagen 1527. (Det er lektor, cand. theol. Th. Lyby Christensen, Inst. for Kirkehist. Århus Universitet, som overfor mig har påvist det uholdbare i Scharlings konstruktion).

tolerance-dokument, der skulle være udgået fra herredagen i Odense i 1527. Deres konstruktioner er i omfang og retlig betydning forskellige, men det materiale de bygger på er stort set det samme⁵⁶.

Der er i første række tale om Poul Helgesens »Skibykrønike«, dernæst de to skrifter af Peder Laurensen samt dele af de bevarede forhandlingsdokumenter fra herredagen⁵⁷. Hvad forhandlingsdokumenterne angår, så er de som ovenfor anført ikke meget bevendt i en egentlig rekonstruktion af et nu forsvundet retsdokument som et generelt privilegie/værnebrev⁵⁸. De øvrige kilder er karakteriseret derved, at de er samtidige andenhåndskilder, der anvender vidt forskellige udtryk om, hvad det var, der konkret blev udstedt på herredagen⁵⁹, hvilket må svække tilliden til deres udsagn, om man vil forsøge at rekonstruere en form for tolerancelovgivning⁶⁰. Det bliver yderligere betænkeligt, når man i førstehåndsmaterialet, recessen af 20. august, kan finde oplysninger, der direkte modsiger de hidtidige tolkninger af såvel Poul Helgesen som Peder Laurensen. I recessens første paragraf hedder det udtrykkeligt, at bisperne skal beholde deres

[56] Vedrørende J. O. Andersens kildegrundlag for det af ham skabte 3-punkts toleranceedikt se note 29. E. Sjøberg bygger på følgende: Nye dsk. Mag. V. bd. p. 303, Malmøberetningen, p. 56 og Viborgberetningen, p. 21 (Sjøberg pkt. 1.). Nye dsk. Mag. V. bd. p. 293 og En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter, p. 38 (Sjøberg pkt. 2.). Paludan-Müller: Anf. arb. p. 325 og Skrifter af Paulus Helie VI, p. 112. (Sjøberg pkt. 3.). Nye dsk. Mag. V. bd. p. 293. S. W. Scharling anvender følgende: Skrifter af Paulus Helie VI, p. 112.

[57] Jeg finder ingen grund til at tage J. O. Andersens specielle fortolkning af udtrykket »skikke derover« fra recessen af 20. aug. op til yderligere diskussion, da jeg betragter denne opfattelse som endegyldigt afvist af Sjøberg: Anf. arb. p. 346. Sjøberg kunne iøvrigt have fundet belæg for sin egen opfattelse hos Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 526.

[58] Scharling: Anf. arb. p. 57.

[59] Netop de så forskelligartede udtryk de samtidige forfattere Poul Helgesen og Peder Laurensen tager i anvendelse, når de skal meddele, hvad der faktisk blev besluttet på denne herredag (»littere quedam decretales« – »K. M. Recess oc mandatt« – »kon. Mtt. recess og privilegium«) indikerer en så høj grad af usikkerhed om kirkepolitikens retslige grundlag, at man derud fra kan antage, at der ingen afgørelse blev truffet.

[60] For både Poul Helgesen og Peder Laurensen gælder dog, at de skrev for et samtidigt publikum, hvilket må øge deres troværdighed. Man kan derved ikke som Paludan-Müller forkaste dem (Anf. arb. p. 258ff.), og langt mindre som Scharling godtage den ene og droppe den anden (Anf. arb. p. 55.).

jurisdiktion som hidtil: »Først, at Bisper oc Prelater mue oc skulle bruge oc beholde theres Jurisdictionem, som the hertiil giørdt hafue, ...«⁶¹. Skulle der være blevet udstedt to recesser i løbet af 1527-herredagen af modsat indhold? Den overleverede reces har jo bekræftet bispernes jurisdiktion, skulle derefter en nu tabt reces have gennemhullet den? Forestillinger af den art finder jeg meningsløse⁶². Recessen af 20. august må tilmed have været en af de bedst beseglede fra det 16. årh., idet såvel alle gejstlige som verdslige råder nævnes som beseglere⁶³. Et af rigsråd og konge beseglet toleranceedikt kan der altså under ingen omstændigheder tænkes at være udgået fra herredagen⁶⁴.

Spørgsmålet må da blive, hvorvidt et generelt værnebrev af den af Sjøberg konstruerede form eller Scharlings mere begrænsede version er sandsynlige. Til belysning af det har vi Poul Helgesens oplysninger om udstedelsen af nogle kongebreve på herredagen i Odense, der skulle have givet munkene lov til at forlade klostrene og gifte sig⁶⁵, og Peder Lauretsens beretninger om, at bisperne ifølge kongeligt »mandat og reces« var pligtige til at beskikke ordentlige sognepræster⁶⁶, samt at enhver, der prædikede i overensstemmelse med

[61] Recessen af 20. aug. 1527 findes trykt, Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, IV, p. 137-40 og Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879. p. 132ff.

[62] At noget sådant ikke kan have været tilfældet understreges af recessen af 4. juli 1533, hvori det hedder: »....., att then Contract oc Recess, som giordt war i Otthense Aar MDXXVII emellom Prelather oc menige geistlige Statt paa then ene, oc menige Adell oc Riigens Indbyggere paa then anden Siide, skal herefter retteligen hollis oc fulgiøris udti alle sine Puncther oc Articler, som hun indeholder oc utuiser, effther thet aluorlige Fulburdt oc Beseiling som tha giordt oc beseilidt wor, oc hues Brøster Riigens Prelater oc Geystelighedenn er skedt emodt forskreffne Otthense Recess, oc i andre Maade emod Recess, Breff oc Beseiling, nu uti nogle Aar forleden, skall reformeris oc skickis effter forskreffne Otthense Recess Lydelse.«

En så kraftig henvisning til recessen fra netop herredagen i Odense 1527 på netop dette tidspunkt, viser med al ønskelig tydelighed, at kun den overleverede reces blev udstedt af konge og rigsråd.

[63] Kolderup-Rosenvinge: Anf. arb. p. 139-40.

[64] Hvilket jo også ville gøre Købstadsordinansen fra 1530 lige så meningsløs som den i note 62 citerede passus fra 4. juli-recessen. (Købstadsordinansen, se Kolderup-Rosenvinge: Anf. arb. p. 141-44 og Dsk. Mag. 4. Rk. 6. bd. p. 36-41.

[65] Skrifter af Paulus Helie VI, p. 112.

[66] Malmøberetningen, p. 56 og Viborgberetningen, p. 21.

Skriften, havde ret til frit at prædike i henhold til kongelig »reces og privilegium« udstedt under Odense-herredagen 1527⁶⁷. Vi ved også, at disse ovennævnte punkter har været forhandlet på herredagen. Allerede i rigsrådets forhandlingsoplæg er de blevet berørt: »Item beder og begerer vnderdanigen oc ydmygeligen Dan. Rig. raadt aff kon. M^{tt}. wor kier^{te} naad^{te} herre, som the hans naade poo eed plictige ere, att hans naades høgmetighed will verdes at tage tiill sindh oc hierte, at thenne ny regemente oc lærdom føder megen vsamdirectighed i riget, at hans nade icke ther for will tilstede, at the forløbne mwncke, som haffue kast theres ordenn oc guds frycth, fange hans naades beskermelse breff, eller stædes at predicke, men at the mwe stande tiill rette for theres tilbørlige Dommer; oc huor the ville icke i theres closter igen, at the tha mwe rwmme riget«⁶⁸.

Her omtales for første gang i forhandlingspapirerne, at munkene flygter fra klostrene og i visse tilfælde bliver prædikanter, åbenbart med kongelig billigelse og støtte. Sagen tages op igen i rigsrådets andet indlæg, hvør den uddybes: »Dog erre the nu som tiillforn gantske yttmygeliig begerrindis, at hans Nade will igen kalle alle the hans N. beskiermellsse breff, som the nye predickere giffnæ ære. Sammaledes at the fortwillæ prester oc forløbnæ mwncke her i riigett ære, giffue seg strax i theris closter igen, eller oc rwmme riigett inden en beleyliig dag oc tiidt, oc paa thet at ther skall icke mere wbestand eller twedregt affkommæ, at hwer biscop i siith stiifft mwe sellff tiillbørliigen retthe offuer the som offuergaa for^{ne} tiidt, thennom forlagett wordet«⁶⁹.

Endelig behandler Frederik I. problemet i sit sidste indlæg fra herredagen. Han afviser blankt at have noget med genoprettelsen af klostertugten at gøre. Han vil hverken tillade eller forbyde munkene at forlade klostrene og gifte sig⁷⁰. Det fremgår således tydeligt af forhandlingerne, at kongen har udstedt *individuelle værnebrev* til munke, der har forladt deres klostre – giftet sig og derefter tilsluttet sig den evangeliske bevægelse som prædikanter, og hvad der er lige så betydningsfuldt, han har ikke været til sinds at trække disse breve tilbage og dermed indstille den påbegyndte politik: »Som Danmarcks Riiges Raadt er begerendes, att kongelige mt. will egen kalle the

[67] En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter, p. 38.

[68] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 322.

[69] Nye dsk. Mag. V. bd. p. 302.

[70] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 325.

beskermelsze breffue, som hans Nades høgmegtughet haffuer ladett giffue the ny predicker, oc at the forløbne mwncke, som haffue forlobett theres closter, mwe komme i theres closter egen eller Rømme Riigett Jnden belelig tiidt. Tha giffuer kong. mt. Danmarcks R. Raadt tiill kiende, att kong. mt. haffuer wdtgiffuet nogre aff samme predicker hans Nades beskermelsze breff vtj en godt, christelig agt oc mening, oc hafde h. N. icke hapet, thet skulle sa hart hafde weret D. r. r. til mode; *Thij stor thet konge mt. icke well tiill gørendes at igen kalle the hans nades breff, vden the thennom forbrøtt haffue*«⁷¹.

Læser man med disse oplysninger in mente »Skibykrøniken«, kan dens oplysninger om visse kongebrevs udstedelse kun gå på, at den hidtidige kongelige praksis med udstedelse af individuelle værnebrev⁷² er blevet fortsat og sandsynligvis intensiveret⁷³.

Frederik I. kommer i sit første indlæg fra forhandlingerne ind på spørgsmålet om prædikefrihed, idet han efter en længere tale om frihed for såvel den gamle som den nye lære, indtil et almindeligt koncilium har taget en afgørelse, udtaler: »Medenn er ther nogenn som aff thennom sellffuer wille predicke thett som gudeliigt och christeliigt er, och icke er tiill oprør oc wenighedt, och the sellffuer forsware wille, Tha kand kon. Matt: thett well liide och tiillstede,«⁷⁴.

Her udtaler kongen sin støtte til den prædikefrihed, som Peder Laurensen nævner i sit skrift fra 1533⁷⁵. Det forbliver dog et spørgsmål, hvorvidt det er forsvarligt at konstruere et privilegie/værnebrev af generel natur som Sjøberg⁷⁶, eller om man qua den ikke

[71] Paludan-Müller: Anf. arb. p. 325. Se ligeledes rigsrådets første indstilling til kongen under forhandlingerne, Paludan-Müller: Anf. arb. p. 322 og rigsrådets anden indstilling, Nye dsk. Mag. V. bd. p. 302. (Fremhævet af undertegnede).

[72] Således værnebrevene til Jørgen Jensen Sadolin og Hans Tausen. Om værnebrevet af 1. dec. 1526 til Jørgen Jensen Sadolin, se Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 124. Om værnebrevet af 23. okt. 1526 til Hans Tausen, se H. Fr. Rørdam: Københavns Universitets Historie, bd. 1, p. 453.

[73] Skrifter af Paulus Helie VI, p. 112. Derfor må jeg naturligvis afvise både Sjøbergs og Scharlings opfattelse (Sjøberg: Anf. arb. p. 358 og Scharling: Anf. arb. p. 54.)

[74] Nye dsk. Mag. V. bd. p. 293.

[75] En stacket vnderuisning mod Pavens Statuter, p. 38.

[76] Sjøberg: Anf. arb. p. 358. Igen taler Købstadsordinansen imod en sådan opfattelse, se note 64.

helt entydige form hos Peder Laurensen skal tro, at der også i dette tilfælde er tale om personlige værnebrev.

Kongens bramfri udtalelser under herredagen⁷⁷ kan eventuelt via f. eks. Mogens Gøye eller andre af de luthersk-sindede rigsråder være nået til Malmø, og der i sammenhæng med hele den privilegiepolitik, Frederik I. førte overfor byen i årene fra herredagen 1527 og frem, have givet Peder Laurensen den ovenfor omtalte opfattelse. Om ikke andet er det en mulig forklaring på notitsen⁷⁸.

Med hensyn til Peder Laurensens oplysning i »Malmøberetningen«, om at bisperne skal sørge for ordentlige sognepræster i deres stifter, underbygges den af rigsrådets anden indstilling til Frederik I. Heri udtaler rigsrådet, at prælaterne vil rette sig efter et almindeligt konciliums afgørelser: »..., Och wille hwer biscop oc prelatthe hwer i siith stiift, ther som brøst findes, skicke gudfryctiige oc lerdhe prestemend som skullæ predicke oc lære thett helliige euangelium oc Jesu christi ordt for allmwen, thett ytterste gud giffuer thennom syn nade tiill«⁷⁹.

Her er imidlertid kun tale om et tilbud fra rigsrådet, som er kædet sammen med afholdelsen af et almindeligt koncilium, indtil da skulle biskopperne nyde deres jurisdiktion uindskrænket⁸⁰. Skulle Peder Laurensen til trods for al rimelighed alligevel have ret i, at Frederik I. egenmægtigt udstedte et brev, der befalede bisperne at opfylde deres embedspligt og sørge for gode lærde sognepræster i deres stifter, ville det næppe have fået nogen betydning for de evangeliske prædikanter, da bispernes position som stiftsøvrigheds-personer jo ikke anfægtes af en sådan skrivelse⁸¹.

[77] Udtalelserne står i grel modsætning til Frederik I.'s håndfæstning fra 1523, særlig pgr. 2, hvor kongen udtrykkeligt forpligtede sig til at bekæmpe lutheranerne. (Aarsberetninger fra Geheimearchivet, II, 1856-60, p. 71.)

[78] Jfr. note 59. Om Frederik I.'s privilegiepolitik overfor Malmø, se Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges Städer, bd. 2, p. 429ff. Utg. av E. Nygren. Sthm. 1932.

[79] Nye dsk. Mag. V. bd. p. 303.

[80] Nye dsk. Mag. V. bd. p. 302.

[81] Et sådan generelt brev ville snarere have karakter af en formaning end være et direkte kongeligt indgreb i den biskoppelige jurisdiktion. Teoretisk er der naturligvis tale om kongelig indblanding i de kirkelige forhold, hvis et brev af denne karakter er blevet udstedt. Scharling har da også haft øje for dette forhold, se Scharling: Anf. arb. p. 56.

Sjøbergs konstruktion af det fjerde punkt i sit privilegie/værnebrev, bygger udelukkende på Frederik I's udtalelser i hans første indlæg i herredagsforhandlingerne⁸². Fra en sådan udtalelse til skabelsen af et konkret punkt i et nu forsvundet generelt privilegie/værnebrev kan man som bekendt ikke slutte. Iøvrigt tyder alt på, at kongen løste dette problem ved at udstede separate værnebrev til de særligt truede⁸³.

Individuelle værnebrev

Men problemerne vedrørende herredagen 1527 forekommer dog ikke at være afklarede med konstateringen af, at det kun kan have været individuelle værnebrev, som både Poul Helgesens og Peder Laurensen omtaler med så vidt forskellige vendinger. Det spørgsmål, der i den forbindelse er tilbage at besvare, er hvorvidt disse værnebrev betød en ændring af retstilstanden på det kirkelige gebet⁸⁴.

Sjøberg er i sin artikel ikke i tvivl om, hvad det af ham rekonstruerede, generelle, kongelige privilegie/værnebrev må have betydet for retstilstanden: »Kong Frederik må have draget den slutning af rigsrådets villighed til at lade herredagen i 1527 ende med udfærdigelsen af en reces, hvori der ikke var taget stilling til religions-sagen, at han uden stor risiko kunne tage endnu et skridt i luthersk retning. Som det ses af det rekonstruerede privilegium, gik han yderst dristigt til værks. Få dage efter recessens udstedelse udgik Odense-

[82] Nye dsk. Mag. V. bd. p. 293.

[83] Således f. eks. det værnebrev, der i løbet af 1532 er blevet udstedt til Malmø-prædikanten Claus Mortensen: »Her Claus Morthenszenn et protectorium cum illa clausula, at huem hannom haffuer nogit till at thalle, skulle the thalle hannom till for k. M. at d. r.« (Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 390). Om værnebrev se også Kirkehist. Saml. 3. Rk. bd. II, p. 674-75 og Kirkehist. Saml. 5. Rk. bd. I, p. 547-48.

[84] I perioden 1527 til 1532 kan man henholdsvis i Tegnelsesbogen og Registranter se, at der er blevet udstedt i hvert tilfælde 11 værnebrev til evangeliske prædikanter. Der kan muligvis også være tale om yderligere to, der ikke umiddelbart lader sig bestemme. Dette tyder på en øget anvendelse af dette kongelige magtmiddel efter 1527-herredagen, da der før denne kun kan påvises to sådanne (se note 72). Se Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 237, 390, 395, 399 (G. Johannesson: Anf. arb. p. 171 anfører dog at Her Anders Nielsen skulle have været prædikant i Ystad og ikke Malmø), 403 (2 værnebrev), 415, 417, 421 (2 værnebrev), 457, 467 og 237. Angående de to vanskeligt bestemmelige, se p. 398 og 437.

privilegiet til velsagtens alle købstæder i form af åbne breve, bestemt til forkyndelse på tinge«⁸⁵.

Med andre ord ændrede kongen ifølge Sjøberg på egen hånd det kirkeretslige fundament ved hjælp af et generelt værnebrev. Imidlertid mener jeg ikke, at en sådan opfattelse kan gøres gældende, ikke engang hvis Sjøbergs generelle værnebrev havde været en realitet. Dette turde bl. a. fremgå af følgende afsnit hentet fra Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie: »5. Naar Kongen ved Udøvelsen af sin Bandsret holdt sig indenfor Lov og Ret, kunde han iøvrigt benytte den til de forskellige Formaal. Foruden at han i Kraft af den kunde udstede almindelige Paabud, hvorved gældende Ret indskærpedes, var den Midlet for ham til at haandhæve de kongelige Privilegie- og Værnebrev, og det var paa den, at hele hans Myndighed indenfor Forvaltningen hvilede«⁸⁶.

Det fremgår her med al ønskelig tydelighed, at kongen ikke via sine værnebreve kunne ændre den eksisterende retstilstand. At dette også har sin rigtighed for Frederik I.'s tid, vil fremgå af følgende eksempler: »Esbern Skreder i Wææ haffuer berett k. Maiestatt, att ther er nogle borgere i Wææ, som gjøre hannom wretthe paa hans rette biering och feygde hannom; *ett protectorium in communi forma cum clausa*, att myn herre will, then sag skall komme i rette for (hans) naade selff och høre then selff i retthe. (1532)«⁸⁷.

»Berthell Søffrinsszenn oc Søffrin Søffrinsszenn i Grandgaard haffue beret for k. M., at electus till Roskild haffuer wduist thennom aff theris gaarde oc fordelt oc giurd thennem friidløs oc haffuer dock icke giurd thennom fiillest for magskiift effther k. Maiestatis breffs lidhelsze. *Ther for haffuer hans nadde ladet samme sag wpstaande, tiill szaa lenge hans naadhe komer ther i landet, och bliffuer giurdt en endelige endhe*

[85] Sjøberg: Anf. arb. p. 359.

[86] Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie. Kbh. 1971. p. 318. Se også p. 328 og p. 86.

[87] Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 409. (Fremhævet af undertegnede).

ther om, oc ther for indhen skaell engen dele komme thennom wndher øghen eller tiill skade. Eisdem en protectorium. (1532)«⁸⁸.

Som det tydeligt fremgår af disse eksempler, der er hentet fra det verdslige retsdomæne, så er der ikke tale om, at kongen ændrer gældende ret. I begge de refererede tilfælde griber Frederik I. ind for at beskytte enkelte personer, der lokalt er hårdt trængt enten af områdets aristokrati eller medborgere. Kongen ophæver qua sin indgriben muligheden for at retsforfølge den værnede person via de normale instanser samt naturligvis muligheden for voldelige overgreb. Kongen vil selv tage disse sager op til personlig behandling, eller, som man også kan finde eksempler på, han lader betroede mænd undersøge sagen. Således i følgende tilfælde: »Fruue Anne Ericksdotter, Laurits Hanszens efftherleuerske, en befaling tiil her Knudt Rud, Erick Daa, Nis Marquordszenn och Iachim Beck, at hun haffuer tilthal til Iens Iørgenszenn i Egeløg, for at han haffuer indfarit i hindis enmarck och ther slagit, forgiord och ilde handit hindis tymmermand och burttagit hindis wogn och heste emot ret etc. ther tiill met troffuer hinne, saa hun ey tørrff were hiem i hindis høist och tage hindis sag ware. At the kalle samme sag for thennom och høre thend i rette for thennom skyllendis thennom at met rette. Eadem et beskermelsze breff. (1532)«⁸⁹.

Der er altså tale om at suspendere muligheden for via det normale retslige system at forfølge indehaveren af værnebrevet. Det er væsentligt at slå fast, at der i disse tilfælde selvfølgelig ikke er tale om en retslig norm men en undtagelse, der selvfølgelig ikke indvirker på det retlige grundlag iøvrigt. Værnebrevene er kun en midlertidig foranstaltning, ikke nogen sagsafgørelse.

Omtrent samme anvendelse fandt Frederik I.'s værnebreve indenfor det kirkelige regi, hvilket følgende eksempler vil illustrere:

»Her Claus Morthenszenn et protectorium cum illa clausula, at huem hannom haffuer nogit tiil at thalle, skulle the thalle hannom tiil

[88] Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 355. I Registranten og Tegnelsesbogen findes 21 eksempler på kongelige værnebreve indenfor det verdslige område. Se. p. 228, 355, 357 (2 breve), 359, 383, 400, 409, 418, 421, 433 (2 breve), 449, 451f., 457, 460, 461, 465 og 467. Mærkværdigvis anfører Poul Johs. Jørgensen: Anf. arb. p. 328f. ingen eksempler på personlige værnebreve fra før reformationstiden.

[89] Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 457.

for k. M. at d. r. (1532)«⁹⁰. »Jost Lauritzen ffick protectorium cum clausulis, att ther szom handt seg giiffter her effther, tha schall handt beholle szine geistlige leen ubehindret, och huo hannom ther om haffuer till atthale seg hannom till ther om met reette. Dat. Koldinge sabb. post natiuitatis Marie anno mdxxix. Relator Erick Banner«⁹¹.

Igen griber Frederik I. ind i det normale retssystem og unddrager qua sit protectorium de to personer normal kirkelig retsforfølgning⁹². Man kan dog med en vis ret i det sidst anførte eksempel hævde, at kongen ændrer ved det retlige grundlag i denne værnebrev-modtagers tilfælde, idet han konkret beskytter denne mand mod at blive økonomisk ramt i tilfælde af ægteskab. Men der er dog her tale om undtagelsen snarere end reglen. En sådan midlertidig kongelig indgriben i kirkens krav om cølibat kunne jo tænkes at være indført netop gennem individuelle værnebreve under henvisning til at den endelige afgørelse måtte træffes af et almindeligt koncilium, særlig da der jo ofte under herredagsforhandlingerne i 1527 henvises til et sådant. I tilfældet Claus Mortensen er parallellen imidlertid helt tydelig til den verdslige praksis.

En forskel mellem den gejstlige og den verdslige anvendelse ligger også deri, at mens kongen traditionelt har været aktiv part i det verdslige retssystem, så kan noget tilsvarende ikke med helt samme ret gøres gældende på det kirkelige område. Men man kender dog middelalderen igennem eksempler på, at kongen har taget kirkelige institutioner, især klostre og domkapitler, men også biskopper i sit hegn og værn⁹³.

Under alle omstændigheder kan de indgreb Frederik I. gjorde i det kirkelige retssystem ved udstedelsen af værnebreve til de evangeliske prædikanter ikke siges at ændre det retlige grundlag som sådan, idet de som i de verdslige tilfælde var undtagelserne⁹⁴. På begge områder var der tale om juridiske moratorier.

Indenfor det kirkelige retsområde har værnebrevene imidlertid været det smidigste middel til beskyttelse af de evangeliske prædikanter for

[90] Kong Frederik den Førstes danske Registranter, p. 390.

[91] Ny kirkehist. Saml. V. bd. p. 710. (Kirkelige forhold i Viborg Stift, navnlig i Salling, på Reformationstiden af A. Heise).

[92] Om den biskoppelige jurisdiktion, se Poul Johs. Jørgensen: Anf. arb. p. 398-99 og 529-30.

[93] Poul Johs. Jørgensen: Anf. arb. p. 328.

[94] Se p. 86f.

Frederik I., og i det lange løb har de naturligvis virket nedbrydende på den biskoppelige jurisdiktion, særlig hvis de efter 1527 er tiltaget i mængde, som man kan få indtryk af ved læsning af Poul Helgesen og en gennemgang af bl. a. Tegnelsesbogen og Registranten fra Frederik I.'s tid⁹⁵.

I det hele taget må en sådan langsom underminering af det kirkelige retssystems integritet have været i Frederik I.'s interesse. Skriftlige proklamationer á la Sjøbergs og Scharlings tolerancedokumenter⁹⁶, ville kun have ført til en unødvendig antagonisme vidt forskellig fra den meningsudveksling man ud fra herredagsforhandlingerne kan se fandt sted i 1527. Netop en sådan konfrontation kunne Frederik I. ikke tillade sig på daværende tidspunkt, da en invasion fra Chr. II.'s side endnu truede, hvilket i høj grad nødvendiggjorde et om ikke andet så rimeligt, tåleligt forhold til prælaterne. Nok har deres politiske indflydelse været dalende omkring 1527, men deres økonomiske potentiel har stadig været af afgørende betydning i et eventuelt opgør med Chr. II.⁹⁷ De individuelle værnebrevne har ganske givet været den forsigtigste og mest effektive måde, at møde problemerne på i en brydningstid, som netop slutningen af 1520'erne meget dækkende kan betegnes. Netop fordi de var en indarbejdet praksis på alle områder, verdslige som gejstlige – og fordi de ifølge traditionen ikke foregreb nogen afgørelse, blot udskød den.

[95] Skrifter af Paulus Helie VI, p. 112. Se også note 84.

[96] Sjøberg: Anf. arb. p. 358 og Scharling: Anf. arb. p. 58.

[97] Ifølge taksationslisten fra herredagen 1530 fremgår det, at gejstligheden ydede store beløb til rigets forsvar mod Chr. II. Interessant er imidlertid også prælaternes betingelse for den ydede støtte: »Tisze forne pendinge will Danmarchs prelater theris kircker oc klercherij forsamle og tiilstade holle kongelige maiet. oc riget tiill hielp emot keiszerlige maiet., koning Crestiern oc hans søns fegde, dog sza at thøm holdis oc fultgøris theris preuilegier oc forsechring, som thøm giort bleff wtij Onsze, oc thij fonge ther forwaring paa«. (Dsk. Mag. 4. Rk. 6. bd. p. 14).